

En försumbar arena?

Organisationerna och remissväsendet 1964 – 2009

Erik Lundberg

A neglected area? Voluntary organisations and the remiss procedure 1964 - 2009

This article investigates how the participation of voluntary organisations in the remiss-procedure has changed between 1964 and 2009 and how to interpret this. Drawing on evidence from 33 remiss-directories in nine different policy fields, the results conclude that the proportional level of voluntary organisations has declined and more organisations have chosen to abstain from participating in the remiss-procedure. In addition, the number of conflict-oriented organisations has declined while the number of consensus-oriented organisations active in the output side of the political system has increased. It is argued that the result can be understood in relation to the changing mode of governance, new challenges presented by the welfare state and the rise of transnational organisations that seek influence in less formal arenas for policy making.

Inledning¹

A particularly celebrated yet strangely undersudied aspect of the government commission is the so called remiss system, often described as both the most uniquely Swedish and the most democratic aspect of the commission process (Trägårdh, 2007:264).

Ett utmärkande drag för den svenska förvaltningsmodellen är en betydande grad av formell och informell närhet till organisationslivet.² Det offentliga

- 1 Tack till Erik Amnå, Sten Berglund, Rune Premfors och Thomas Sedelius för kommentarer på tidigare utkast av artikeln och till Martin Karlsson för generösa tips och råd när det gäller hanteringen av det empiriska av materialet. Jag vill även tacka de två anonyma granskarna för värdefulla synpunkter och kommentarer.
- 2 I artikeln används begreppen organisationer och organisationsliv som en beskrivning av den samhällssfär som inte kan betraktas tillhöra staten och inte heller marknaden. Fyra egenskaper är utmärkande för organisationerna/organisationslivet. För det första kännetecknas organisationer av att baseras på frivillighet, det vill säga, det är frivilligt för en medlem eller en sympatisör att gå in eller ut ur organisationen och delta i dess aktiviteter. Frivilligheten skiljer organisationslivet från staten där frivillighet inte är en övergripande norm. För det andra utmärks organisationer av viss formalitet och är till viss del institutionaliserade till sin natur med formella eller informella regler, möten eller regelbundna aktiviteter av något slag. För det tredje utmärks organisationer av att de är privata och, i institutionell mening, separerade från staten. För det fjärde kännetecknas

Erik Lundberg är doktorand i statsvetenskap, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet. E-post: erik.lundberg@oru.se

beslutsfattandet har skett i nära förbindelse med organisationerna som har haft en avgörande betydelse för utformandet av politiken (Micheletti, 1994; Olsen, 1990:106f; Rothstein, 1992). Organisationernas deltagande i det statliga beslutsfattandet kan sägas spegla kärnan i den svenska demokratiska traditionen där staten tillsammans med organisationerna har format politiken och kompromissat fram en gemensam ståndpunkt. Vid sidan av de politiska partierna har organisationslivet varit en av den främsta länken mellan stat och medborgare och har tillfört kunskap, idéer och perspektiv i frågor där staten själv inte har förfogat över adekvat eller tillräckligt detaljerad kännedom. Deltagandet har bidragit till pluralism, möjliggjort en bredare och kritisk belysning av beslutsunderlag och skänkt legitimitet till såväl beslutet som processen som sådan. Det har dessutom inneburit att den representativa demokratin har försätts med deliberativa kvalitéer (Anton, 1969; Castles, 1976; Hadenius, 1978; Premfors, 2000).

Den arena som kanske har spelat störst roll i detta avseende är det statliga remissväsendet (Anton, 1969; Elvander, 1966:173; Premfors, 1983; Trägårdh, 2007:264). Nästan samtliga statliga utredningar skickas på remiss och strävan att låta berörda organisationer yttra sig är inskrivet i grundlagen.³ I mitten av 1900-talet beskrev Gunnar Heckscher (1952:28, 386) remissväsendet som en hörnsten för medborgarkontakten och Nils Elvander (1966) har i sin undersökning Intresseorganisationerna i dagens Sverige visat att organisationerna skattar möjligheten att svara på remiss mycket högt. Remissväsendet utgör i själva verket ett av de viktigaste leden i organisationernas politiska påverkansarbete (Elvander, 1966:173).

Men sedan mitten av 1900-talet har förutsättningarna för organisationernas deltagande i det statliga beslutsfattandet förändrats. För det första märks en förskjutning från en korporativ ordning mot mer pluralism (Hermansson, Lund et al., 1999; Rothstein & Bergström, 1999) liksom en ökad betydelse av mer horisontella arenor för politiskt beslutsfattande såsom nätverk och tillfälliga beredningsgrupper (Pierre & Sundström, 2009; Sørensen & Torfing, 2007). För det andra har informella påverkansmetoder såsom opinionsbildning, lobbying och direkta aktioner ökat samtidigt som organisationerna har blivit allt mer globaliserade och söker inflytande på andra och fler internationella arenor (Bache & Flinders, 2004; Keck & Sikkink, 1998; Melin, 2000). För det tredje finns tecken på att organisationerna har rört sig från input till output i det politiska systemet som en följd av välfärdsstatens förändring (Amnå, 2006b; Lundström & Wijkström, 1995).

Trots omvälvande förändringar av det statliga beslutsfattandet och utsagor

organisationslivet av att gemensamma intressen och normer förenar medlemmarna i organisationen (Ahrne, Boström, et.al. 2004).

3 Se Regeringsformen 7:2. Grundlagen anger inte särskilt remissväsendet men skrivningen har betraktats som ett stöd för remissväsendets funktion.

om remissväsendets betydelse för utformandet av politiken är kunskapen om organisationslivets deltagande i remissväsendet högst begränsad (Trägårdh, 2007:264). För att öka den kunskapen krävs ytterligare empirisk forskning, vilket också är avsikten med den här artikeln. Närmare bestämt är syftet att undersöka hur organisationernas deltagande i remissväsendet har förändrats mellan åren 1964-2009 och att ge tänkbara förslag till hur förändringen kan förstås. Tre frågor besvaras i artikeln: 1) I vilken utsträckning har organisationerna deltagit i remissväsendet mellan åren 1964-2009? 2) Hur har sammansättningen av organisationer förändrats mellan åren 1964-2009? 3) Vilka typer av organisationer har efterfrågats av staten som remissinstanser mellan åren 1964-2009?

Artikeln är strukturerad enligt följande. I nästkommande del ges en översikt av den statsvetenskapliga forskningen om remissväsendet med fokus på organisationernas deltagande. I artikelns tredje del redogörs för hur förutsättningarna för organisationernas deltagande i det offentliga beslutsfattandet har förändrats från andra halvan av 1900-talet fram till idag. I artikelns fjärde del beskrivs den metod och det material som ligger till grund för undersökningen. I den följande delen presenteras resultatet och i artikelns sjätte del analyseras resultatet i ljuset av de förändrade förutsättningarna för organisationernas deltagande i det offentliga beslutsfattandet. I den sjunde och sista delen redovisas artikelns slutsatser.

Forskningen om remissväsendet

Den statsvetenskapliga forskningen om remissväsendet hänför sig till ett fåtal mer eller mindre begränsade studier. Dessa har dels tagit sin utgångspunkt från organisationernas deltagande i det offentliga beslutsfattandet (Ekstam, 1998; Elvander, 1966; Swahn 1980 i Lewin, 1992; Nilsson-Stjernquist, 1947) dels de korporativa dragen i den svenska demokratin (Hermansson, Lund et al., 1999; Hermansson, Svensson et al., 1997; Lewin, 1992). Remissväsendet uppmärksammades också i en av Demokratiutredningens rapporter som från ett statligt perspektiv undersökte remissväsendets omfattning, effekt och betydelse för beredningsprocessen (Eriksson, Lemne et al., 1999). Tillsammans tecknar forskningen en bild av ett remissväsende som har växt i omfattning under större delen av 1900-talet. Den första och hittills mest omfattande undersökningen gjordes av Urban Swahn som visade att antalet remissinstanser dubblades mellan åren 1922 och 1978. Till en början utgjordes remissinstanserna främst av statliga myndigheter men i takt med att remissinstanserna ökade tilltog också antalet organisationer och närmade sig de statliga mot slutet av 1970-talet (Swahn (1980) i Lewin, 1992:64f). Ökningen av antalet organisationer under den här perioden bekräftas av Nilsson-Stjernquists (1947) undersökning över perioden 1930-1946. Hermansson, Lund, et.al. (1999:32) har förklarat

ökningen av antalet organisationer under den här tiden med utvecklingen av demokratin och kraven på en "folkligt förankrad stat". En annan närliggande förklaring är att välfärdsstatens utveckling innebar ett ökat behov av organisationernas kunskap och information (Rothstein, 1992). Ökningen kan också vara ett resultat av att antalet organisationer tilltog under denna tid (Micheletti, 1994) och att fler organisationer därmed drogs in i och sökte inflytande i det offentliga beslutsfattandet.

Under andra halvan av 1900-talet tyder forskning på att antalet remissinstanser har fortsatt att öka (Ekstam, 1998:28; Hermansson, Lund et al., 1999; Hermansson, Svensson et al., 1997; Melin, 2000:252). Ökningen har satts i samband med den korporativa modellens tillbakagång där det inte är ett mindre antal, och särskilt utvalda organisationer, som erhåller status som remissinstans. Remissväsendet har "urholkats inifrån" genom sin expansion (Hermansson, Lund et al., 1999:43). Enligt en studie baserad på remissförteckningar från kommunikationsdepartementet mellan åren 1971-1997 utgjorde organisationerna mellan 35 och 40 procent av remissinstanserna (Hermansson, Lund et al., 1999; Hermansson, Svensson et al., 1997). Samma studie visade också en svag tendens att andelen organisationer minskade under 1990-talet. Om förändringen är giltig för remissväsendet som helhet skulle det innebära att staten har stärkt sin position gentemot organisationslivet. Därtill finns tecken på att organisationer som representerar marknadskrafterna fick en mer framskjuten plats i remissväsendet under 1990-talet, då andelen arbetstagarorganisationer ökade i förhållande till arbetsgivarorganisationer (Hermansson, Svensson et al., 1997:33f).

Tecken på en förändring av organisationernas deltagande i remissväsendet kan också skönjas i Demokratiutredningens rapport (Eriksson, Lemne et al., 1999). Författarna framhöll remissväsendet som en betydelsefull arena i beredningen av den offentliga politiken men efterlyste samtidigt en reformering av den.⁴ En grund för kritiken var andelen uteblivna svar. Studien, som omfattade 125 remissförteckningar mellan 1997-1998, visade att drygt 28 procent av organisationerna som fått remisser tillsänt till sig valde att inte svara. Motsvarande siffra för de statliga och kommunala myndigheterna var 10 procent.⁵ Myndigheternas svarsbortfall ansågs särskilt problematiskt då de, till skillnad från organisationerna, är skyldiga att svara. En förklaring till svarsbortfallet som framfördes av författarna var en sämre ärendeberedning på departementen. Det skulle således indikera att remissväsendet, från statsmaktens perspektiv, har minskat i betydelse eventuellt till förmån för andra

4 Författarna lyfte särskilt fram ett behov av att förbättra effektiviteten genom en starkare styrning men också att öka kvaliteten på och tillgängligheten till remissvaren.

5 Uppgifterna bygger på en egen beräkning av uppgifter från tabell 3.1, (Eriksson, Lemne, et al. 1998:48).

beslutsfattande arenor. En ytterligare förklaring som diskuterades av författarna var en kortare svarstid än tre månader, som förekommer i normalfall.⁶

Sammantaget kan konstateras att befintlig forskning indikerar att organisationerna utgör en betydande andel av remissinstanserna. Det finns också en tendens till att organisationerna har minskat och att staten har ökat sin närvaro i remissväsendet. Däremot saknas en bred översikt av förändringen över tid, en mer djupgående beskrivning av vilka organisationer som deltar i remissväsendet och vilka som efterfrågas av staten.

Förändrade förutsättningar för politiskt deltagande

FRÅN GOVERNMENT MOT GOVERNANCE

I ett jämförande perspektiv har Sverige ofta beskrivits som ett land med starka intresseorganisationerna som under institutionaliserade former har deltagit i politiken (Lijphart & Crepaz, 1991:239; Schmitter, 1981:294). Arbetsgivar-, och arbetstagarorganisationer samt de större folkrörelserna deltog i olika former av korporativa arrangemang som representanter i myndigheter, statliga styrelser, och utredningar och fanns med under hela den statliga beslutsprocessen, från initiativ till beredning, beslut och implementering i förvaltningsledet (Hadenius, 1978; Rothstein, 1992). Elvander (1966) har konstaterat att organisationerna under denna tid betraktade regeringen som "maktens centrum" och skattade möjligheten till direkt inflytande i den statliga politiken mycket högt (Elvander, 1966:277ff). Symbiosen mellan staten och organisationerna bröts formellt i samband med att flera intresseorganisationer och folkrörelser trädde ut som representanter i statliga myndigheter och styrelser i början på 1990-talet. Den korporativa ordningen kom därmed formellt att upphöra och den svenska förvaltningsmodellen att gå i riktning mot mer pluralism (Hermansson, Lund et al., 1999:239; Lewin, 1992; Rothstein & Bergström, 1999:150-153). Den korporativa modellens nedgång märks även inom kommittéväsendet som successivt har kommit att användas på ett annat sätt än tidigare. De mer omfattande parlamentariska utredningarna med en representation från organisationsföreträdare har minskat i antal och istället leds allt fler utredningar av enmansutredare. Därutöver har utredningarna reducerats i antal, blivit mer styrda och genomförs allt snabbare (Gunnarsson & Lemne, 1998; Johansson, 1992; Lundell, 1994). Detta tyder på att kommittéväsendets funktion som arena för politisk påverkan har minskat i betydelse och att organisationernas ställning i kommittéväsendet har försvagats (Hermansson, 1993). Vad den korporativa modellens

6 Författarna konstaterade att för en tredjedel av de studerade remisserna var svarstiden kortare än tre månader, för 12 procent av remisserna understeg remisstiden två månader och för 16 procent av remisserna fyra månader eller längre.

nedgång och kommittéväsändets förändring har fått för konsekvenser för organisationernas deltagande i remissväsendet är däremot mer oklart.

Samtidigt som de mer institutionaliserade arenorna för politisk påverkan har fått träda tillbaka pekar styrningslitteraturen inom statskunskap och förvaltningsforskning på hur nya arenor och relationer mellan stat och organisationer har vuxit fram. Forskningen refererar till en gradvis förändring av det kollektiva styret i riktning bort från det traditionella hierarkiska beslutsfattandet mot mer horisontella styrmodeller där politik bedrivs i olika former av nätverk (Montin & Hedlund, 2009; Pierre & Peters, 2000; Rhodes, 1997; Sørensen & Torfing, 2007). I allmänna ordalag handlar det om en anpassning till en ny tillvaro där politik, förhandling om strategier, prioriteringar och beslut formas på mer tillfälliga och mer informella arenor. Denna förändringstes har beskrivits som en förskjutning från "government till governance" (Pierre & Peters, 2000) eller från "centralstyrning till interaktiv styrning" (Montin & Hedlund, 2009) och har satts i samband med ett antal mer genomgripande samhällsförändringar såsom internationaliseringen, den globala ekonomins sammansvetsning och medborgarnas ökade krav på delaktighet i politiken. Även om det inte är tal om ett regelrätt skifte så märks en ökad betydelse av alternativa och mer tillfälliga påverkanskanaler såsom policynätverk, berednings- och referensgrupper. (Hysing, 2010; Jacobsson & Sundström, 2006; Pierre & Sundström, 2009). Förskjutning av det kollektiva styret där formella arenor för politiskt deltagande tycks träda tillbaka och informella arenor ökar i betydelse kan således ha konsekvenser för i vilken utsträckning organisationerna deltar i remissväsendet.

FRÅN FORMELLA TILL MER INFORMELLA PÅVERKANSMETODER

Styrelseskickets förändrade karaktär har också påverkat organisationernas metoder för politisk påverkan. Över tid har informella påverkansmetoder som lobbying och mediekampanjer ökat i omfattning (Hermansson, Lund et al., 1999; Lundgaard, 1998; Möller, 2009; Naurin, 2000). I en studie av 1998-års transportpolitiska beslut har Melin (2000:255-272) visat hur organisationerna i högre utsträckning än tidigare använder sig av direkta och informella påverkansförsök som lobbying och opinionsbildning och att de också lägger större vikt vid dessa. Det politiska påverkansarbetet tycks även ha blivit mer professioniserat genom att organisationer anlitar konsulter, professionella opinionsbildare och strateger för att sköta research och mediekontakter. (Hermansson, Lund et al., 1999). Detta gäller särskilt resursstarka organisationer som på ett mer systematiskt och yrkesmässigt sätt söker inflytande i politiken (Melin, 2000:262). Det handlar alltså inte om att de formella påverkansmetoderna helt har ersatts utan att organisationerna i större utsträckning än tidigare använder sig av en bredare palett av påverkansmetoder (jämför Elvander, 1966).

En omfattande svensk och internationell forskning om nya sociala rörelser

har också pekat på en förskjutning mot mer lösligare och mindre hierarkiskt sammansatta organisationer såsom nätverk och rörelser (se exempelvis della Porta & Kriesi, 1999; Tarrow, 2001; Thörn, 1997). De sociala rörelserna tendrar att reagera på andra samhällsproblem där alternativa åskådningar och mer icke-materiella värden såsom miljö, jämställdhet och fred står i fokus (Melucci, 1992; Micheletti, 1994). Till skillnad från de mer etablerade organisationerna såsom intresseorganisationer använder sociala rörelser mindre konventionella metoder för politisk påverkan såsom direkta aktioner, protester och civil olydnad (Herbert & Jacobsson, 1999; Thörn, 1998) vilket har lett till att staten är mindre mottaglig för dessa rörelser (Imig, 1998). Sociala rörelser agerar således ofta utanför de institutionaliserade och etablerade kanalerna för politisk påverkan och mottar sällan ekonomiskt stöd från statsmakten (McCarthy & Zald, 1977). I en svensk kontext finns det emellertid tecken som tyder på att de sociala rörelserna är djupt inbäddade i den svenska politiska kulturen med en stor tilltro till offentliga institutioner och önskan om att komma till tals i utformningen av politiken (Amnå, 2006a). I vilken utsträckning sociala rörelser deltar på formella arenor för politiskt beslutsfattande som remissväsendet är emellertid oklart.

ETT "EUROPEISERAT" ORGANISATIONS LIV

I takt med nationalstatens integrering i EU och att statens mer direkta inflytande över den offentliga politiken har förändrats har organisationerna blivit allt mer gränsöverskridande (Imig & Tarrow, 1999; Karlsson, 2002; Keck & Sikkink, 1998). EU har kommit att utgöra en ytterligare möjlighetsstruktur för organisationerna att söka inflytande. Organisationerna verkar fortfarande inom ramarna för nationalstaten men har utvecklat internationella samarbetsformer och ingår i transnationella nätverk för att påverka politiken. Som en följd av ett mer internationaliserat samhälle har organisationerna utvecklat både vertikala förbindelser till nationella och internationella beslutsfattande arenor och horisontella kontakter till beslutsfattare och nätverk av andra rörelser och organisationer (Bache & Flinders, 2004; Maloney & van Deth, 2008). De hävdar sina intressen på flera nivåer samtidigt, direkt mot EU och/eller parallellt med att en fråga behandlas på nationell politisk nivå (Beyers, 2002; Wessels, 1999). Utvecklingen mot ett mer "europeiserat" organisationsväsende har också främjats av Europakommissionen som sedan början av 2000-talet har vidtagit politiska och ekonomiska åtgärder för att inkludera organisationerna i den europeiska beslutsprocessen (Freise, 2008; Sánchez-Salgado, 2007). De nationella arenorna såsom remissväsendet kan därmed sägas ha fått konkurrens av internationella arenor för politiskt beslutsfattande.

FRÅN INPUT TILL OUTPUT

En tredje omständighet för att förstå organisationernas deltagande i det

offentliga beslutsfattandet är välfärdsstatens förändrade karaktär (jämför exempelvis Kuhnle & Selle, 1992). Sedan början av 1980-talet har välfärdsstaten pressats att anpassa sina institutionella arrangemang. Finansiella problem, minskad sysselsättning och lägre offentliga inkomster bidrog till införandet av nya styrsystem, marknadslösningar och privatiseringar (Blomqvist & Rothstein, 2000). Därutöver har den demografiska utvecklingen och en allt mer kulturellt heterogen befolkning ställt andra krav på välfärdsstaten. För att möta dessa förändringar har staten valt åtgärder av olika slag där en ökad samverkan med organisationslivet har blivit en viktig del (Amnå, 2006b:9f; Kendall & Anheier, 2001b).

Forskare har talat om att organisationerna har rört sig från input till output i det politiska systemet och kopplat samman detta med förändringen av den svenska välfärdsstaten (Amnå, 2006b; Lundström & Wijkström, 1995; Wijkström, 2004). En första ansats i den riktningen märktes i mitten av 1980-talet när en statlig utredning gjorde det möjligt för organisationer att driva verksamhet inom förskola och skola (SOU, 1986:33-35). Knappt tio år senare tillsattes den ideella beredningen som framhöll organisationslivets betydelse som ett komplement till den verksamhet som drivs i offentlig regi och inte enbart för demokrati och mobilisering av medborgare som varit fallet tidigare (Ds 1994:122). Under 2000-talet har utvecklingen mot att ge organisationerna utökade möjligheter att verka på välfärdsstatens område utvecklats ytterligare.⁷ Mest påtagligt är de överenskommelser som sedan år 2008 slutits mellan staten och ett flertal organisationer inom det sociala området och integrationsområdet och som syftar till att utveckla relationen och att ”erkänna” organisationslivets roll som välfärdsproducent (Prop.2009/10:55; Regeringen, 2008). Statens förändrade hållning till organisationerna ska också förstås mot bakgrund av EU:s politik där organisationslivet har lanserats som en viktig aktör för att främja sysselsättning, välfärd och demokrati (Kendall & Anheier, 2001a:127). Liknande överenskommelser som de svenska återfinns även i andra europeiska länder som inslag i en politisk omprövning gentemot organisationslivet (se exempelvis Kendall, 2000).

En central aspekt i sammanhanget är också de ekonomiska bidrag som ges av staten till organisationerna.⁸ I takt med att politiken gentemot organisationslivet har förändrats tycks även statens bidragsgivning ha omprövats. För det första har de generella bidragen som organisationer kan använda relativt fritt tenderat att minska medan mer riktade bidrag som ges för specifika ändamål

7 En tydlig omsvängning märktes i den borgerliga regeringsförklaringen från år 2006 där ”civilsamhället” tillkännagavs som ett alternativ till den verksamhet som erbjuds av den offentliga sektorn.

8 Statens samlade bidrag till organisationerna är omfattande och har sedan början av 1990-talet ökat och uppgick år 2004 till omkring 6,5 miljarder kronor (Amnå 2008). En undersökning från början av 1990-talet visade att olika former av offentliga bidrag, stöd, ersättningar och entreprenader står för ungefär 30 procent av organisationernas ekonomiska intäkter (Wijkström, Einnarsson, et.al., 2004).

och verksamheter har ökat (Johansson, 2005:151; Lundström & Wijkström, 1995:48f). För det andra har delvis en annan typ av organisationer satts i fokus. Bidragen till kultur- och fritidsorganisationer samt traditionella rörelser har minskat samtidigt som bidragen har tenderat att öka till organisationer inom välfärdsstatens kärnområden, exempelvis inom social omsorg samt på utbildnings- och integrationsområdet (Wijkström, 2010:38). Det är också för den typen av organisationer där det statliga och kommunala bidragen utgör en stor majoritet av intäkterna (Wijkström & Lundström, 2002:170). Sammantaget kan således konstateras att parallellt med välfärdsstatens förändring har staten sökt ett delvis nytt förhållningssätt till organisationslivet och där organisationer som är verksamma på det politiska systemets outputsida tycks ha knutits närmare staten.

Material och design

För att undersöka remissväsendets utveckling har remissförteckningar från 33 slutbetänkanden⁹ mellan åren 1964¹⁰ och 2009 analyserats. Artikeln tar därmed utgångspunkt i en tid då den korporativa samverkansformen präglade relationen mellan staten och organisationerna och inbegriper också dess nedgång, Sveriges medlemskap i EU samt välfärdsstatens förändring. Slutbetänkandena gäller nio politikområden; alkoholpolitik, bostadspolitik, fiskepolitik, integrationspolitik, jaktpolitik, kärnkraftspolitik, kulturpolitik, socialpolitik och utbildningspolitik. Från varje politikområde har tre till fem utredningar valts vilka inbördes behandlar en liknande problematik eller politisk fråga som har varit återkommande under perioden. Utredningarnas uppdrag, eller direktiv inom respektive politikområde har naturligtvis inte varit identiska men de har bedömts vara tillräckligt likartade för att möjliggöra en jämförelse över tid.

Politikområdena har valts ut för att få en bred representation av de frågor som har varit föremål för politisk behandling under perioden. Ett ytterligare kriterium har varit att det är politikområden, där det kan antas finnas organisationer representerade. Alkoholpolitik, bostadspolitik, jakt- och fiskepolitik m.fl. är alla exempel frågor som har samlat mer eller mindre specifika intressen under 1900-talets andra hälft (se exempelvis Elvander, 1966; Micheletti, 1994). Det är också politikområden där det från statens sida kan antas finnas ett intresse eller behov av organisationslivets kunskap och idéer (exempelvis socialpolitik) eller där det har varit viktigt att bemöta starka åsikter och intressen (exempelvis kärnkraftspolitik). Vissa politikområden kan tyckas smala såsom

9 De slutbetänkanden av statliga utredningar som har varit föremål för intresse finns angivna i bilagan..

10 Att år 1964 utgör utgångspunkten för analysen förklaras av att det är den äldsta utredningen inom ett av de valda politikområdena.

jakt- och fiskepolitik medan andra kan uppfattas bredare såsom social- och utbildningspolitik. Det kan också förefalla som att vissa politikområden griper in i varandra. Här bör emellertid noteras att respektive politikområde behandlar förhållandevis avgränsade frågeställningar som har varit återkommande över tid. Alkoholpolitiken berör exempelvis förändringar av den svenska alkohollagstiftningen, bostadspolitiken om boendefrågor för framförallt äldre och socialpolitiken om statens politik gentemot personer med funktionsnedsättning. Därmed möjliggörs en förhållandevis bred representation av organisationer aktiva på olika områden.¹¹

En ytterligare omständighet som kan tänkas påverka utfallet är under vilket departement som respektive politikområde/utredning har tillägnats, exempelvis sorterar tre av de valda politikområdena i dagsläget under socialdepartementet. Eftersom departementen ansvarar för remissförfarandet skulle man kunna tänka sig att vissa organisationer anlitas som remissinstanser i större utsträckning än andra vilket möjligen kan påverka resultatet i någon riktning. Här bör emellertid noteras att departementsstrukturen, och därmed ansvaret för respektive politikområde, har växlat under den studerade perioden. Vidare har varje kommitté eller utredning ett visst mått av inflytande över vilka organisationer som utredningen ska remitteras till vilket torde begränsa en sådan eventuell effekt. Materialet kan emellertid inte betraktas som representativt för alla remitterade slutbetänkanden genomförda under perioden eller politiska frågor som har behandlats. Däremot spänner urvalet över ett flertal olika politikområden under en längre period och kan därmed antas ge en förhållandevis rättvisande bild av de organisationer som deltar i remissväsendet.

Remissförteckningarna har analyserats och kategoriserats på basis av typ av remissinstans, typ av organisation och typ av svar. Totalt har 1873 olika aktörer, vid ett eller flera tillfällen, fungerat som remisstanser under perioden. Av dessa utgörs 728 av organisationslivet, 888 av staten¹², 108 av marknaden¹³, 129 av privatpersoner och 20 av övriga, det vill säga, remissinstanser som av olika skäl inte går att kategorisera.¹⁴ En remissinstans kan lämna in tre typer av remissvar: ”svar”, ”ej svar” respektive ”spontant svar” (se tabell 1). ”Förtecknade svar”

11 Här bör noteras att representationen av fack- och arbetsgivarorganisationer inte utesluts för att politikområden som exempelvis ”arbetsmarknadspolitik” inte ingår i studien. Såväl Elvander (1966) som Hadenius (1978) har pekat på att fack- och arbetsgivarorganisationerna ofta fanns representerade i nästan samtliga politiska frågor som var föremål för mer omfattande politisk behandling.

12 Med staten eller den offentliga sektorn menas kommunala och statliga myndigheter, organisationer, domstolsväsendet samt bolag som mer än till hälften ägs av offentliga aktörer.

13 Med marknad avses alla organisationer som inte utgörs av staten eller organisationslivet och som till mer än hälften ägs av enskilda. Dessa präglas av marknaden som styrform där det främsta motivet är utbyte av varor och tjänster och där prismekanismen, utbud och efterfrågan, är styrande princip.

14 Det kan till exempel handla om att det i remissförteckningen inte går att utläsa vad det är för instans som utredningen remitterades till eller att den, på grund av brist på information, inte är möjlig att placera in i någon av kategorierna.

Tabell 1. Former av deltagande i remissväsendet.

	Förtecknade	Faktiska svar
Svar	X	X
Ej svar	X	
Spontant svar		X

är de remissinstanser som upptas i remissförteckningarna, det vill säga, de som staten har önskat svar från.¹⁵ "Faktiska svar" utgörs av de förtecknade remissinstanser som har inkommit med svar samt de utanför denna förteckning som har inkommit med spontana svar.¹⁶

Organisationerna har kategoriserats utifrån en typologi med fem typer av organisationer som svarar mot skilda beskrivningar av dess respektive samhällsfunktioner (Wollebäck & Selle, 2002; Wollebæk & Selle, 2008:48-50). Typologiseringen ska ses som en teoretisk typologi och fungerar därmed som en förenkling av en komplex verklighet.¹⁷ De fem typerna av organisationer har delats in utifrån två dimensioner (se tabell 2). I den första dimensionen skiljs mellan konflikt- och konsensusorienterade organisationer. Konfliktorienterade organisationer kännetecknas av att fungera som en demokratisk infrastruktur i samhället och som förmedlare av intressen medan konsensusorienterade organisationer utmärks av att fungera som uttryck för gemenskap och produktion av välfärdstjänster. Den andra dimensionen tar hänsyn till om organisationerna är internt eller externt orienterade. Internt orienterade organisationer strävar framförallt efter att maximera den individuella nyttan för den enskilda medlemmen medan externt orienterade organisationer söker en mer kollektiv nytta i sin verksamhet.

I den första kategorin återfinns *intresseorganisationer* som kännetecknas av att vara konflikt- och internt orienterade. De strävar framförallt efter att representera och föra vidare de individuella medlemmarnas preferenser

15 Formellt sett står remissförfarandet öppet för alla typer instanser att lämna synpunkter på en utredning. I praktiken görs urvalet av remissinstanser av berört departement där praxis har varit att tillfråga organisationer i ärenden som anses falla inom dess respektive intresseområden (Elvander, 1966:169).

16 Eftersom studien utgår från en analys av remissteckningar tas ingen hänsyn till remissvarets innehåll. I det här sammanhanget behöver "svar" således inte innebära att remissinstansen har inkommit med något substantiellt svar. Det räcker med att svaret har registrerats som ett svar från departementets sida.

17 Kategoriseringen baseras på information från respektive organisations hemsida. I de fall det inte har funnits någon hemsida har sekundärkällor används, exempelvis andra organisationers hemsidor, utredningar eller rapporter. I några enstaka fall har en kategorisering därför inte varit möjlig. Vidare har det förekommit att organisationer har flera syften med sin verksamhet och har bäring på flera kategorier. Detta har hanterats genom att studera hur organisationerna har rangordnat sina syften i stadgarna. Här har antagits att rangordningen av organisationernas syften spelar en roll för dess "identitet" i respektive kategori. I de fall stadgarna inte har varit tillräckliga för att avgöra detta har hänsyn tagits till information om vilken verksamhet och aktivitet som de facto bedrivs.

Tabell 2. *Typen av organisationer.*

	Internt orienterad	Externt orienterad	
Konfliktorienterad	Intresseorganisationer	Gamla sociala rörelser	Nya sociala rörelser
Konsensusorienterad	Gemenskaps- och rekreationsorganisationer	Serviceorganisationer	

Källa: (Delvis omarbetad från Wollebæk & Selle, 2002; Wollebæk & Selle, 2008)

gentemot staten och tenderar att konkurrera med andra organisationer om statens uppmärksamhet. Intresseorganisationer har tillskrivits stor demokratisk nytta av forskare inom det pluralistiska fältet. Organisationerna erbjuder staten olika handlingsalternativ och påverkar politiska beslut (Dahl, 1982). I den här kategorin återfinns exempelvis Svenska Jägareförbundet, Svenskt näringsliv, Svensk handel, Landsorganisationen, Pensionärernas Riksorganisation, Handikappförbundet, Unionen, Tidningsutgivarna, Teaterförbundet, Sveriges socionomförbund, Sveriges reklamförbund, Sveriges fiskares riksförbund – Yrkesfiskarna, Sveriges dövas riksförbund och Skogsindustrierna.

I den andra kategorin finner vi *gamla sociala rörelser*. I likhet med intresseorganisationerna kännetecknas de gamla sociala rörelserna av att vara konfliktorienterade. Till skillnad från intresseorganisationerna är de emellertid mer externt orienterade och fungerar snarare som en demokratisk infrastruktur eller arena för deliberation i samhället än som en representant för medlemmarna gentemot staten. Gamla sociala rörelser fungerar därmed som en plats där idéer och värden skapas, utvecklas och vid behov artikuleras offentligt (Cohen & Arato, 1995). De gamla sociala rörelserna strävar ofta efter att ifrågasätta konsensus i samhället, är rutindrivna och knyter ofta samman lokala organisationer. I den här kategorin hittar vi exempelvis Fredrika-Bremerförbundet, Verdandi, Sensus studieförbund, IOGT-NTO, Iranska riksförbundet, Älvsborgs läns nykterhetsförbund, Unga Örnars Riksförbund, Svenska Djurskyddsföreningen, Studieförbundet och Lärare mot tobak.

I den tredje kategorin återfinns *nya sociala rörelser* som i likhet med de gamla sociala rörelserna är konflikt- och externt orienterade men skiljer sig från dessa genom att vara baserade på sympatisörer snarare än medlemmar. De är också mindre rutinberoende, mer informella och använder ibland civil olydnad som ett inslag för att påverka politiken (Tarrow & Meyer, 1998; Thörn, 1998). I den här kategorin samlas exempelvis Greenpeace, Demokratisk aktion Jönköping, Föreningen stoppa gatuväldet och Nygatans föräldragrupp.

Gemenskaps- och rekreationsorganisationer utgör den fjärde kategorin och kännetecknas av att vara konsensusorienterade och internt orienterade. I förhållande till intresseorganisationer och de sociala rörelserna är de mer "opolitiska" till sin karaktär i meningen att de inte har något politiskt program som primärt rättesnöre. Det är snarare den direkta interaktionen mellan

medlemmarna och nätverken dem emellan som är centrala för organisationerna. Värdet av deras verksamhet ligger således främst i resultatet av individernas aktivitet såsom gemenskap, rekreation, kunskap, personliga nätverk, socialt kapital och socialisation (Putnam, 2000). Organisationerna fungerar således som viktiga mötesplatser och arenor för aktiviteter. Här samlas organisationer som exempelvis Svenska kyrkan, Pingstkyrkan, Historielärarnas riksförening, Sveriges Ornitologiska Förening, Friluftsförbundet, Svenska Kennelklubben, Umeå jaktvårdskrets, Sveriges vägledarförening, Svenska hembryggareföreningen, Svenska förbundet för stomiopererade och Kroatiska riksförbundet.

Den femte kategorin utgörs av *serviceorganisationer* som i likhet med gemenskaps- och rekreationsorganisationerna är konsensusorienterade. Serviceorganisationerna är framförallt externt orienterade men kan också vara internt orienterade. De kan ses som motsatsen till intresseorganisationer eftersom de inte enbart verkar för sina egna medlemmar utan tar stort ansvar för samhället där ideal och moraliska ställningstaganden utgör ett viktigt rättesnöre (Etzioni, 1988). Serviceorganisationerna strävar efter att lösa gemensamma samhällsrelaterade problem som den offentliga välfärden och skapa solidaritet i samhället. I den här gruppen återfinns exempelvis Röda korset, Sociala missionen, Demensförbundet, Riksförbundet för sexuell upplysning, Riksförbundet för frivilliga samhällsarbetare, Stiftelsen allmänna barnhuset, Rikskooperativet, Riksföreningen för sjuksköterskan inom äldreomsorg och Föreningen Jämlikhet Assistans och Gemenskap.

Organisationernas deltagande i remissväsendet 1964-2009

I den här delen presenteras resultatet av den empiriska undersökningen. Här beskrivs hur organisationernas deltagande i remissväsendet har förändrats mellan åren 1964-2009. Först redogörs för i vilken utsträckning organisationerna har deltagit i remissväsendet och därefter hur sammansättningen av organisationer har förändrats och vilka organisationer som har efterfrågats av staten. Slutligen beskrivs i vilken utsträckning organisationerna har svarat på remiss.

ANTALET REMISSINSTANSER HAR ÖKAT

Innan vi går närmare in på organisationernas deltagande ska vi titta närmare på utvecklingen av antalet remissinstanser. Som illustreras i tabell 3 nedan har antalet förtecknade remissinstanser ökat från 732 under den första perioden (1964-1979) till 1135 under den sista perioden (2000-2009). Motsvarande utveckling för antalet faktiska svar är 786 respektive 1193. Här tas således hänsyn till spontana svar samt uteblivna svar. Även om undersökningen baseras

Tabell 3. Antal förtecknade remissinstanser respektive faktiska remissvar mellan åren 1964-2009.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Antal förtecknade remissinstanser	732	483	877	1135	+403
Antal faktiska svar	786	528	848	1193	+407

på ett urval av utredningar under tidsperioden och inte kan sägas vara helt representativ är trenden mot ett ökat antal remissinstanser tydlig (jämför Hermansson, Lund et al., 1999; Hermansson, Svensson et al., 1997).

Tabell 3 visar också att det har skett en nedgång i antalet remissinstanser under den andra perioden (1980-1989). En möjlig förklaring skulle kunna vara att antalet kommittéer under denna tid minskade till följd av besparingar inom regeringskansliet (Zetterberg, 1990:305f) och att detta fick efterverkningar på remissväsendet. Då remissväsendet betraktats som en naturlig förlängning av kommittéväsendet (se exempelvis Heckscher, 1952:211; Hermansson, Lund et al., 1999 s. 31) är det möjligt att förändringar i kommittéväsendet på det sättet ”spiller över” i senare delar av beslutsprocessen.

ANDELEN ORGANISATIONER MINSKAR

Parallellt med att antalet remissinstanser har tilltagit under hela den studerade perioden har också antalet organisationer ökat något, från 258 under den första perioden (1964-1979) till 316 under den sista perioden (2000-2009) (se tabell 4). Ökningen är emellertid blygsam jämfört med staten där antalet förtecknade remissinstanser har ökat med nästan 300, från 458 till 757. Marknaden har ökat något från 16 till 62.

Organisationerna är näst efter staten den vanligaste kategorin av remissinstans och utgör i genomsnitt strax över 30 procent av andelen förtecknade remissinstanser under hela den studerade perioden (jämför Eriksson, Lemne et al., 1999:39). Däremot har organisationerna försvagats i relation till stat och marknad vilket styrker resultaten av Hermansson, Lund, et.al. (1999:33), som noterade en sådan begynnande tendens i studien av remissförteckningar från kommunikationsdepartementet mellan åren 1971-1997. Som tabell 4 visar har

Tabell 4. Antal respektive andel förtecknade remissinstanser från organisationslivet, stat och marknad mellan åren 1964-2009.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Organisationer	258/38.1	142/32.3	202/25.5	316/25.8	+58
Stat	458/60.7	322/66.1	655/73.3	757/68.8	+299
Marknad	16/1.2	9/1.6	20/1.3	62/1.5	+46
Totalt	732	483	877	1135	+403

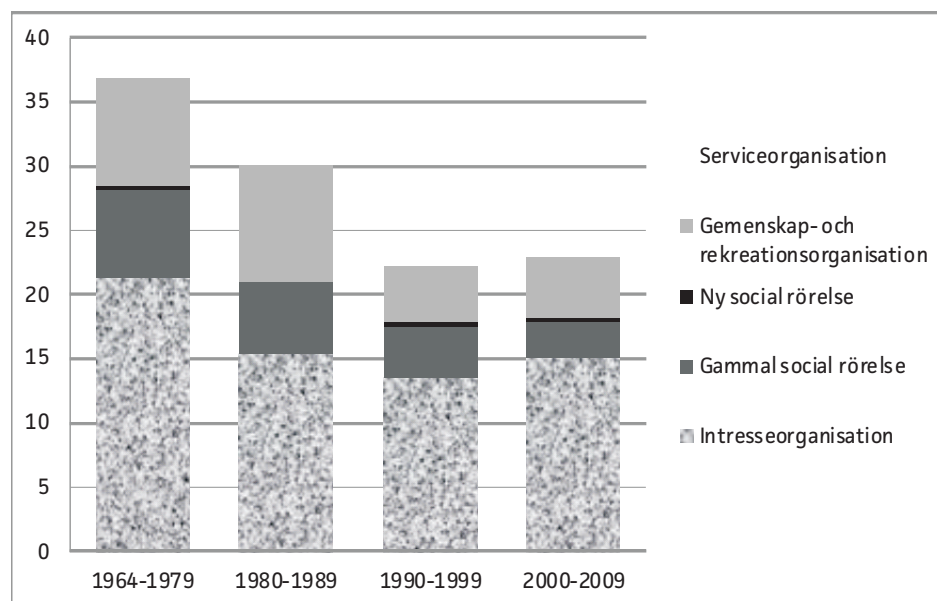
organisationernas relativa deltagande i remissförfarandet minskat betydligt. Under den första perioden (1964-1979) utgjorde organisationerna 38 procent av de förtecknade remissinstanserna. Fram till och med den sista perioden (2000-2009) har denna siffra sjunkit till knappt 26 procent. Samtidigt har staten och marknaden ökat sitt relativa deltagande. Organisationernas successiva tillbakagång är både ett resultat av att färre organisationer väljer att svara på remiss (se nedan) och på en lägre andel förtecknade organisationer, det vill säga, en minskad statlig efterfrågan. Andelen spontana svar har legat förhållandevis konstant under hela den studerade perioden.

SAMMANSÄTTNINGEN OCH EFTERFRÅGAN AV ORGANISATIONER HAR FÖRÄNDRATS

Hur har sammansättningen av organisationer förändrats och vilka typer av organisationer har efterfrågats av staten? Den kategori av organisation som står för den högsta andelen faktiska svar, och som har efterfrågats mest under hela den studerade perioden, är intresseorganisationerna. Därefter följer gemenskaps- och rekreationsorganisationer, gamla sociala rörelser, serviceorganisationer och nya sociala rörelser. Sistnämnda saknas nästan helt i remissväsendet, de varken söker sig till eller tillfrågas som remissinstans (se figur 1).

Den traditionella bilden av "organisationssverige" med starka intresseorganisationer och folkrörelser men också med en betydande andel organisationer inom kultur- och rekreationsområdet avspeglas således i remissväsendet (jämför Wijkström & Lundström, 2002:129). Detta gäller i synnerhet under den

Figur 1. Andelen faktiska svar på remiss mellan åren 1964-2009 för delat på typ av organisation.

Not. Förändringen av gamla sociala rörelser mellan 1964-2009 är signifikant på 90 % nivå.

Tabell 5. Andelen faktiska remissvar mellan åren 1964-2009 fördelat på konflikt- och konsensusorienterade organisationer.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Konflikt-orienterade	28.5	21	17.6	18.2	- 10.3
Konsensus-orienterade	9.6	11.3	7.8	7.6	- 2
Stat	60.7	66.1	73.3	68.8	+8.1
Marknad	1.2	1.6	1.3	5.4	+4.2
%	100	100	100	100	

första perioden (1964-1979) då dessa tre typer av organisationer stod för nästan hela representationen av organisationslivet.

Som illustreras i figur 1 har sammansättningen av organisationslivet emellertid förändrats. Intresseorganisationerna har minskat från över 21 procent av de faktiska remissvaren under den första perioden (1964-1979) till omkring 15 procent under den sista perioden (2000-2009). Motsvarande utveckling för de gamla sociala rörelserna är från drygt sju respektive till knappt tre procent och för gemenskaps- och rekreationsorganisationerna från drygt åtta till knappt fem procent av de faktiska remissvaren. Serviceorganisationerna är den enda typ av organisation som har ökat sin närvaro från drygt en procent under den första perioden (1964-1979) till nästan tre procent av de faktiska svaren under den sista perioden (2000-2009).

Ser vi till andelen förtecknade organisationer är utvecklingen likartad inom alla typer av organisationer. Samtidigt som intresseorganisationerna, de gamla sociala rörelserna och gemenskaps- och rekreationsorganisationerna efterfrågas allt mindre av staten har serviceorganisationerna kommit att bli en allt mer anlitad remissinstans. Sett till samtliga förtecknade remissinstanser har serviceorganisationerna ökat från cirka två procent under den första perioden (1964-1979) till nästan fem procent under den sista perioden (2000-2009). Ökningen är inte dramatisk men visar på en successiv förändring. I relation till alla organisationer utgjorde serviceorganisationerna drygt två procent under den första perioden och 17 procent under den sista perioden.¹⁸ En förklaring till serviceorganisationernas ökade närvaro i remissförfarandet är en ökad andel spontana svar men framförallt en större statlig efterfrågan. Detta är märkbart inom nästan samtliga politikområden men framförallt inom integrationspolitiken, socialpolitiken och bostadspolitiken där serviceorganisationerna har ökat mest av alla typer av organisationer.

Den förändrade sammansättningen av organisationer i remissväsendet kan också förstås utifrån om organisationerna är konfliktorienterade eller

18 Förändringen av serviceorganisationer mellan 1964-2009 är signifikant på 90 % nivå.

Tabell 6. Andelen faktiska remissvar mellan åren 1964-2009 fördelat på internt respektive externt orienterade organisationer.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Internt orienterade	29.8	24.5	18.0	19.8	- 10
Externt orienterade	8.3	7.8	7.4	6.0	- 2.3
Stat	60.7	66.1	73.3	68.8	+8.1
Marknad	1.2	1.6	1.3	5.4	+4.2
%	100	100	100	100	

konsensusorienterade respektive internt eller externt orienterade. Som tabell 5 visar har andelen faktiska remissvar från konfliktorienterade organisationer minskat stadigt under hela perioden från drygt 28 procent av de totala remissvaren under den första perioden (1964-1979) till cirka 18 procent under den sista perioden (2000-2009).

De konsensusorienterade organisationerna däremot har ökat något från knappt tio procent under den första perioden (1964-1979) till drygt elva procent under den andra perioden (1980-1989). Sett till hela den studerade perioden har de emellertid minskat med två procentenheter. Minskningen har också skett från en lägre nivå och är inte lika kraftig som för de konfliktorienterade organisationerna. En jämförelse mellan förtecknade och faktiska svar visar att minskningen framförallt kan förklaras av ett minskat statligt intresse för de konfliktorienterade organisationerna snarare än ett minskat (spontant) intresse bland dessa organisationer att svara på remiss. Därutöver märks också en något större statlig efterfrågan av konsensusorienterade organisationer. Det innebär att organisationer som främst fungerar som en demokratisk infrastruktur och som förmedlare av intressen har trätt tillbaka till förmån för organisationer som fungerar som uttryck för gemenskap och som producent av välfärd.

På motsvarande sätt har andelen internt orienterade organisationer minskat (se tabell 6). De utgjorde nästan 30 procent under den första perioden (1964-1979) och knappt 20 procent under den sista perioden (2000-2009). Även bland de externt orienterade organisationerna märks en minskning från drygt åtta procent under den första perioden (1964-1979) till sex procent under den sista perioden (2000-2009). Jämfört med de internt orienterade organisationerna är minskningen emellertid betydligt mindre. Även här noteras en svag ökning av andelen förtecknade och externt orienterade organisationer och en minskning av de internt orienterade organisationerna. Organisationer som framförallt verkar till förmån för sina egna medlemmar har således minskat till förmån för organisationer som tar ett större ansvar för att skapa mötesplatser och lösa gemensamma samhällsrelaterade problem.

FÄRRE ORGANISATIONER SVARAR PÅ REMISS

Vid sidan av att organisationernas relativa deltagande i remissförfarandet har minskat och sammansättningen av organisationer har förändrats visar undersökningen på en successivt avtagande svarsfrekvens (se tabell 7). Av samtliga förtecknade remissinstanser har andelen ej svarande remissinstanser ökat med över 12 procentenheter, från drygt sju procent under den första perioden (1964-1979) till närmare 20 procent under den sista perioden (2000-2009).

Resultatet ligger i linje med undersökningen av Eriksson, Lemne, et.al. (1999:46) som visade att 18 procent av de tillfrågade remissinstanserna valde att inte svara. Andelen ej svarande remissinstanser har ökat inom såväl organisationer, stat som marknad men ökningen är kraftigast bland organisationerna som har ökat med nästan sex procentenheter, från omkring fyra procent under den första perioden (1964-1979) till nästan tio procent under den sista perioden (2000-2009). Samtidigt har andelen spontana remissvar varit förhållandevis konstant vilket således inte kompenserar för svarsbortfallet bland de förtecknade organisationerna.

Jämför vi vilka organisationer som har tillfrågats som remissinstanser med vilka av dessa som väljer att svara på remiss ser vi att intresseorganisationerna har den högsta svarsfrekvensen. Som tabell 8 visar valde 17 procent av de förtecknade intresseorganisationerna att inte svara under den första perioden (1964-1979) och 29 procent under den sista perioden (2000-2009). Av de gamla sociala rörelserna valde 25 procent att inte svara under första perioden och 54 procent under den sista perioden. Motsvarande siffror för gemenskaps- och rekreationsorganisationerna är sju respektive 47 procent och för serviceorganisationerna tio respektive 60 procent. Att nästan en tredjedel av intresseorganisationerna, hälften av de gamla sociala rörelserna och gemenskaps- och rekreationsorganisationerna samt över hälften av serviceorganisationerna väljer att avstå från att svara under den sista perioden (2000-2009) får betraktas som anmärkningsvärt och en indikation på att organisationslivet delvis vänder sig bort från remissväsendet som kanal för politisk påverkan.

Sammantaget kan konstateras att antalet remissinstanser har ökat under andra halvan av 1900-talet, men att andelen organisationer successivt har blivit

Tabell 7. Andelen ej svarande remissinstanser mellan åren 1964-2009 fördelat på organisationer, stat och marknad.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Organisationer	4.2	7.5	4.4	9.9	+5.7
Stat	2.7	3.9	9.3	7.5	+4.8
Marknad	0.3	2	0.6	2.2	+1.9
Total andel	7.2	13.4	14.3	19.6	+12.4

Not. Förändringen för organisationer mellan åren 1964-2009 är signifikant på 90 % nivå.

Tabell 8. Andel av de förtecknade organisationerna som har valt att inte svara på remiss mellan 1964-2009.

	1964-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	Skillnad
Intresseorganisationer	17	23	18	29	+12
Gamla sociala rörelser	25	43	21	54	+29
Nya sociala rörelser	0	0	0	0	0
Gemenskaps- och rekreati- onsorganisa- tioner	7	39	52	47	+40
Serviceorganisationer	10	25	18	60	+50

färre i takt med att stat och marknad har ökat sin närvaro. Därtill har andelen ej svarande organisationer ökat och andelen spontana remissvar legat förhållandevis konstant. Intresseorganisationer, gamla sociala rörelser och gemenskaps- och rekreati-
onsorganisationer är de vanligaste typerna av organisationer och de har successivt minskat. Serviceorganisationerna däremot är den enda typ av organisation som har ökat under perioden vilket i första hand har skett till följd av en ökad statlig efterfrågan inom social-, bostads-, och integrationspolitiken. Med ytterst få undantag saknas anmärkningsvärt nog nya sociala rörelser i remissväsendet. Vi kan således se att relativt färre konfliktorienterade och internt orienterade organisationer deltar i remissförfarandet vilket framförallt avspeglar en minskad statlig efterfrågan. Det betyder att organisationer som främst fungerar som en demokratisk infrastruktur och som verkar till förmån för sina egna medlemmar har trätt tillbaka något till förmån för organisationer som mest strävar efter att lösa gemensamma samhällsrelaterade problem som den offentliga välfärden.

Analys

Organisationernas relativa tillbakagång i remissväsendet kan förstås på flera sätt. En förklaring är att det är ett utslag av den korporativa modellens försvagning och en förskjutning av det traditionella hierarkiska beslutsfattandet mot mer horisontella styrmodeller. I takt med att formella arenor för politiskt beslutsfattande som det statliga kommittéväsendet tycks ha förlorat i betydelse (Johansson, 1992) och fler politiska beslut tenderar att fattas på andra arenor såsom nätverk och tillfälliga beredningsgrupper (Pierre & Sundström, 2009) är det möjligt att organisationernas kunskaper och kritik kanaliseras på andra, måhända mer effektiva sätt än via remissväsendet. Empiriska bevis för en sådan förskjutning har inte presenterats i denna studie men det är trots allt en möjlig förklaring. En sådan utveckling skulle därmed utmana den öppenhet som sägs känneteckna remissväsendet och öka risken för att beslut tas i mindre transparenta sammanhang där möjligheten till insyn och kontroll riskerar

att gå förlorad.¹⁹

En ytterligare förklaring till varför organisationerna allt mer tycks ha negligerat remissväsendet kan vara en förskjutning av den beslutsfattande makten uppåt till EU. Sveriges successiva integrering i EU och Europakommissionens arbete att inkludera organisationslivet i europeiska beslutsprocesser har inneburit att allt fler organisationer riktar uppmärksamheten mot EU (Amnå, 2006b:13; Karlsson, 2002). När den beslutsfattande makten på detta sätt förflyttas till andra arenor kan det också finnas svagare incitament att svara på remiss. Det behöver inte innebära att remissväsendet är en helt ointressant arena utan kan snarare ses som en följd av ett mer gränsöverskridande organisationsliv som söker sig till fler och delvis andra politiska arenor, ibland samtidigt (Bache & Flinders, 2004; Beyers, 2002; della Porta & Kriesi, 1999). Resultaten av den här studien bör även sättas i samband med en ökad betydelse av informella metoder för politisk påverkan (Hermansson, Lund et al., 1999; Naurin, 2000). Opinionsbildning, lobbying och mediekampanjer har successivt blivit en allt mer betydelsefull del av organisationslivets påverkansmetoder (Melin, 2000:255-272). En sådan förskjutning kan därmed medföra att mer traditionella kanaler som remissväsendet minskar i betydelse som kanal för politisk påverkan. Därmed är det möjligt att remissvaren fortfarande kan spela en viktig roll för organisationerna när det gäller att utforma ett ställningstagande i en specifik fråga (jmf. Elvander 1966: 173) men även som ett instrument i organisationernas lobbyarbete.

Alla typer av organisationer har emellertid inte minskat sitt deltagande i remissväsendet. I takt med att välfärdsstaten har ställts inför andra utmaningar har en delvis ny typ av organisation inkorporerats i remissväsendet. Serviceorganisationerna har ökat sin närvaro, främst som ett resultat av en ökad statlig efterfrågan. Samtidigt har intresseorganisationer och gamla sociala rörelser efterfrågats allt mindre. Organisationer som är verksamma i det politiska systemets outputsida har således ökat något under perioden medan organisationer som är verksamma i dess inputsida har minskat (Amnå, 2006b:9; Wijkström, 2004:36f). Förändringen infaller parallellt med att organisationslivet har tillkännagivits som ett alternativ och inte ett komplement till den offentliga välfärden (se exempelvis Prop.2009/10:55; SOU, 1986:33-35) och serviceorganisationernas beroende av statliga bidrag ökar och visar ansatser till att bli allt mer styrda (Johansson, 2005). Remissväsendets förändring kan därmed ses som en följd av en politisk omprövning och ”kontraktering” av organisationslivet där staten söker nya ”system” för att mobilisera frivilligkrafter på

19 Även om remissväsendet i ett jämförande perspektiv är en öppen och transparent process bör också nämnas att möjligheten för staten att styra beslutsprocessen innan och underhand är påtaglig. Staten har kontroll över vilka organisationer som utredningen ska remitteras till och gör också den sammantagna värderingen av de inkomna svaren.

välfärdens områden (Amnå, 2008:147). Konsensusorienterade organisationer med kunskap och resurser att upprätthålla de välfärdssystem som de konfliktorienterade organisationerna en gång var med och byggde upp har i sådana fall blivit mer åtråvärda.

Den nästan totala frånvaron av sociala rörelser är intressant och bekräftar tidigare rön att sociala rörelser generellt sett har svaga förbindelser till mer formella arenor för politisk påverkan (McCarthy & Zald, 1977; Thörn, 1998). Staten efterfrågar inte sociala rörelser i utformningen av politiken vilket kan tyda på ett avståndstagande från statens sida mot mer radikala och icke-etablerade organisationer som ideologiskt står långt ifrån det politiska etablissemangen (Imig, 1998). Samtidigt kan konstateras att dessa rörelser inte söker sig själva till remissväsendet utan tycks välja att stå utanför de formella kanalerna för politiskt deltagande. Att dessa rörelser söker delaktighet och deliberation med staten, som har visats i tidigare forskning (Amnå, 2006a), kan således inte bekräftas i den här undersökningen. Snarare tyder resultaten på ett bestående och ömsesidigt avståndstagande mellan staten och de sociala rörelserna som därmed torde hävda sina intressen på mindre formella arenor för politiskt deltagande.

I detta sammanhang bör även andra potentiella förklaringar till organisationernas förändrade deltagande kommenteras. Tidigare forskning har nämnt en kortare svarstid och en sämre ärendeberedning på departementen som möjliga orsaker till att remissinstanser avstår från att svara (Eriksson, Lemne et al., 1999). Även om något klart samband mellan remisstid och minskad svarsfrekvens inte kunde bekräftas av Eriksson, Lemne, et al. (1999) är remissarbetet resurskrävande och måste vägas mot den effekt som ett deltagande ger i förhållande till andra påverkanskanaler. Det är också möjligt att staten, medvetet eller omedvetet, har nedprioriterat remissväsendet som helhet möjligen som ett resultat av att andra beslutsfattande arenor såsom de europeiska har vunnit mark och/eller att andra nationella arenor har ökat i betydelse. Mot bakgrund av en sådan utveckling kan såväl remisstid som kvaliteten i ärendeberedningen påverkas. Utvecklingen av remissväsendet kan också förstås som ett resultat av kommittéväsandets utveckling som trots sina skilda beredningsprocesser är intimt förbundna med varandra. Nedgången av kommittéväsandet märks därmed även i remissväsendet.

Slutsatser

Tidigare forskning har i flera sammanhang framhållit det statliga remissväsendet som en av den mest betydelsefulla arenan för utformningen av den statliga politiken och för organisationernas politiska påverkansarbete (Elvander, 1966:173; Heckscher, 1952:28, 386). Resultatet av den här undersökningen utmanar den bilden. Jag har visat hur organisationerna successivt har sökt sig bort från remissväsendet och hur detta kan förstås som en följd av en förskjutning av den beslutsfattande makten till EU (Bache & Flinders, 2004; della Porta & Kriesi, 1999), en utveckling mot mer horisontella styrmodeller (Pierre & Sundström, 2009; Sørensen & Torfing, 2007) och mer informella metoder för politisk påverkan (Hermansson, Lund et al., 1999; Keck & Sikkink, 1998; Melin, 2000). Jag har också påvisat en begynnande tendens till att staten successivt har inkluderat organisationer aktiva på outputsidan av det politiska systemet parallellt med att statens politik för organisationslivet har förändrats (Amnå, 2008; Johansson, 2005; Lundström & Wijkström, 1995; Prop.2009/10:55; Wijkström, 2004).

Resultaten reser ett flertal frågor och problem för framtida forskning. Ett värde med remissväsendet är dess institutionaliserade form där organisationer i relativt öppna och transparenta sammanhang kan förmedla, kritiskt granska och debattera politiska frågor och problem. Remissväsendets tillbakagång aktualiserar därför frågor om den svenska demokratimodellens deliberativa element (Anton, 1969; Premfors, 2000) i synnerhet i relation till mer horisontella styrmodeller. Hur ser förutsättningarna för deltagande, deliberation och debatt ut på mer governance-orienterade arenor såsom tillfälliga berednings- och referensgrupper (se exempelvis Jacobsson & Sundström, 2006:131)? Vilka funktioner spelar dessa nätverk i relation till andra mer institutionaliserade arenor som det statliga remiss- och kommittéväsendet? På vilka sätt motsvarar de kraven på öppenhet och transparens? I vilken mån är de berättigade utifrån pluralistisk synpunkt (jämför Hadenius, 1978)?

Statens till synes avtagande intresse för konfliktorienterade organisationer och nyvunna intresse för konsensusorienterade organisationer reser, för det andra, frågan om hur relationen mellan staten och organisationerna ska förstås i den ”nya” välfärdsstaten. Även om forskning på senare år har haft svårt att belägga någon korporativ relation (se exempelvis Feltenius, 2004; Lindvall & Sebring, 2005) aktualiseras frågan om hur maktfördelningen ser ut mellan staten och serviceorganisationerna. Är de politiska, ekonomiska och strukturella förändringarna som vi ser även i andra europeiska länder (Kendall & Anheier, 2001b) ett led i en formativ period mellan staten och serviceorganisationerna? Får staten, i utbyte mot ekonomiskt stöd och legitimitet, del av organisationernas resurser, kunskap, effektivitet och förtroende för att upprätthålla eller omforma välfärdssystemen med ett större mått av frivillighet?

För det tredje reser resultaten frågan om organisationslivets autonomi.

Kendall (2000) menar att staten, i sin iver att hantera de utmaningar som de europeiska välfärdsstaterna står inför, riskerar att likrikta organisationslivet. Möjliggör eller begränsar den nya statliga ”civilsamhällepolitiken” (Prop.2009/10:55; Regeringen, 2008) organisationslivets autonomi, pluralism och roll som kritisk granskare av politiken? Är organisationerna kapabla att stå emot dessa förändringar, hävda sin självständighet och agera både ”vakthund” och serviceleverantör (jämför Opedal, Rommetvedt et al., 2011).

Slutligen, kan konstateras att kunskapen om det svenska organisationslivets deltagande på EU-nivå är tämligen begränsad (se emellertid Karlsson, 2002; Scaramuzzino, Heule et al., 2011). Vilka typer av organisationer förmår att agera på flera arenor samtidigt (se exempelvis Beyers, 2002; Wessels, 1999) och i vilken utsträckning? Hur ser det svenska organisationslivets deltagande ut i jämförelse med organisationer från andra EU länder? Forskningen bör också problematisera organisationslivets orientering mot EU i ljuset av relationen till staten, exempelvis huruvida organisationslivets ”inbäddning” i statsapparaten (Amnå, 2008) möjliggör eller begränsar en orientering mot EU?

Bilaga

UNDERSÖKTA UTREDNINGAR

Alkoholpolitik: SOU 1974:91 ”Alkoholpolitik” (Alkoholpolitiska utredningen, APU), SOU 1986:35 ”Handel med teknisk sprit m.m. Slutbetänkande från Alkoholhandelsutredningen”, SOU 1994:24 ”Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden” (Alkoholpolitiska kommissionen), SOU 2009:22 ”En ny alkohollag”. *Bostadspolitik:* SOU 1964:41 ”Bostadsstöd för pensionärer: förslag av Bostadsförbättringsutredningen”, SOU 1984:78 ”Bo på egna villkor: om att förbättra boendet för gamla, handikappade och långvarigt sjuka: mål, överväganden, åtgärder inom bostadspolitik: betänkande från arbetsgruppen för vissa boendefrågor avseende äldre och handikappade m.fl.”, SOU 1992:21 ”Bostadsstöd till pensionärer, betänkande av KBT-utredningen”, SOU 2008:113 ”Bo bra hela livet: slutbetänkande av Äldreboendedelegationen”. *Fiskepolitik:* SOU 1977:74 ”Fiskerinäringen i framtiden” betänkande av Fiskerikommittén”, SOU 1989:56 ”Fiskprisregleringen och fiskeradministrationen, betänkande av 1989 års fiskeriutredning”, SOU 1993:103 ”Svenskt fiske: slutbetänkande av Utredningen om fiskerinäringens utvecklingsmöjligheter”, SOU 2007:20 ”Administrativa sanktioner på yrkesfiskets område betänkande av Fiskesanktionsutredningen”. *Integrationspolitik:* SOU 1974:69 ”Invandrarutredningen”, SOU 1984:58 ”Invandrar- och minoritetspolitiken, slutbetänkande av Invandrapolitiska kommittén”, SOU 1996:55 ”Sverige, framtiden och mångfalden: slutbetänkande från Invandrapolitiska kommittén”, SOU 2003:75 ”Etablering i Sverige, möjligheter och ansvar för individ och samhälle, betänkande av utredningen om flyktingmottagande och introduktion”, SOU 2008:58 ”Egenansvar med professionellt stöd”. *Jaktpolitik:* SOU 1974:80 ”Jaktmarker, betänkande av jaktmarksutredningen”, SOU 1983:21 ”Vilt och jakt, betänkande av jakt och viltvårdsberedningen”, SOU 1997:91 ”Jaktens villkor, en utredning om vissa jaktfrågor”, SOU 2009:54 ”Uthållig älgförvaltning i samverkan”. *Kärnkraftspolitik:* SOU 1976:30-31 ”Använt kärnbränsle och radioaktivt avfall”, SOU 1980:14 ”Kärnkraftens avfall, betänkande från utredningen om kärnkraftens radioaktiva avfall – organisations och finansieringsfrågor”, SOU 1991:95 ”Översyn av lagstiftningen på kärnenergiområdet, betänkande av utredningen om översyn av kärntekniklagstiftningen”, SOU 2009:88 ”Kärnkraft – nya reaktorer och ökat skadeståndsansvar” (obs, delbetänkande). *Kulturpolitik:* SOU 1977:19 ”Radio och TV 1978–1985”, SOU 2000:55 ”Radio och TV i allmänhetens tjänst – ett beredningsunderlag”, SOU 2008:64 ”Kontinuitet och förändring”. *Socialpolitik:* SOU 1970:64, ”Bättre socialtjänst för handikappade: förslag från Handikapputredningen om bättre

färdmöjligheter för handikappade och bättre samordning i handikappfrågor”, SOU 1982:26 ”Omsorger om vissa handikappade: betänkande av Omsorgskommittén”, SOU 1992:52 ”Ett samhälle för alla, Handikapputredningens slutbetänkande, 1989 års Handikapputredning”, SOU 2008:77 ”Möjlighet att leva som andra: ny lag om stöd och service till vissa personer med funktionsnedsättning: slutbetänkande”. *Utbildningspolitik*: SOU 1978:86 ”Lärare för skola i utveckling, betänkande av 1974 års lärarutbildningsutredning, LUT 74”, SOU 1999:63 ”Att lära och leda. En lärarutbildning för samverkan och utveckling”, SOU 2008:109 ”En hållbar lärarutbildning”.

Referenser

- Ahrne, Göran, Boström, Magnus, et al., 2004. ”Meningen med föreningen” i Boström, Magnus, Forsell, Anders, Jacobsson, Kerstin & Tamm Hellström, Kristina (red.), *Den organiserade frivilligheten*. Malmö: Liber.
- Amná, Erik, 2006a. *Former för samhällsengagemang, en jämförande studie av gamla och nya rörelser*. Justitiedepartementet. Stockholm.
- Amná, Erik, 2006b. ”Still a trustworthy ally? Civil society and the transformation of Scandinavian democracy”, *Journal of Civil Society* 2 (1), s 1-20.
- Amná, Erik, 2008. *Jourhavande medborgare. Samhällsengagemanget i en folkrörelsestat*. Lund: Studentlitteratur.
- Anton, Thomas J., 1969. ”Policy-Making and Political Culture in Sweden”, *Scandinavian Political Studies* 4 (A4), s 88-102.
- Bache, Ian & Flinders, Matthew, 2004. *Multi-level governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Beyers, Jan, 2002. ”Gaining and seeking access: The European adaptation of domestic interest associations” *European Journal of Political Research* 41 (5), s 585-612.
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo, 2000. *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Castles, Francis G., 1976. ”Policy Innovation and Institutional Stability in Sweden”, *British Journal of Political Science* 6 (02), s 203-216.
- Cohen, Jean L. & Arato, Andrew, 1995. *Det civila samhället och den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Dahl, A. Robert, 1982. *Dilemmas of pluralist democracy, autonomy vs. control*. New Haven: Yale University Press.
- della Porta, Donatella & Kriesi, Hanspeter, 1999. ”Social Movements in a Globalizing World: an Introduction” i della Porta, Donatella, Kriesi, Hanspeter & Rucht, Dieter (red), *Social Movements in a Globalizing World*. Basingstoke: MacMillan Press.
- Ds 1994:122. Utblick mot frivillig verksamhet. En samhällsekonomisk förstudie. Civildepartementet. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Ekstam, Mattias, 1998. *Den intresserade staten. Regeringens kontakter med remissinstanserna i kultur- och mediafrågor före och efter kulturdepartementets inrättande*. Politiska institutioner och strategiskt agerande (PISA). Rapport nummer 35.
- Elvander, Nils, 1966. *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*. Lund: Gleerup.
- Eriksson, Lars-Erik, Lemne, Marja, et al., 1999. *Demokrati på remiss*. Statens offentliga utredningar (SOU 1999:144). Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Etzioni, Amitai, 1988. *The moral dimension: Toward a new economics*. New York: Free Press.
- Feltenius, David, 2004. *En pluralistisk maktordning? Om pensionärsorganisationernas politiska inflytande*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Freise, Matthias, 2008. ”The Civil Society Discourse in Brussels: Between Societal Grievances and Utopian Ideas” i Freise, Matthias (red.), *European Civil Society on the Road to Success?* Baden-baden: Nomos.
- Gunnarsson, Viviann & Lemne, Marja, 1998. *Kommittéerna och bofinken. Kan en kommitté se ut hur som helst?*. Finansdepartementet, Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (Ds 1998:57). Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- Hadenius, Axel, 1978. "Ämbetsverkens styrelser", *Statsvetenskaplig tidskrift* (1), s 19-32.
- Heckscher, Gunnar, 1952. *Svensk statsförvaltning i arbete*. Stockholm: SNS förlag.
- Herbert, Nils & Jacobsson, Kerstin, 1999. *Olydiga medborgare? Om flyktiggömare och djurrättsaktivister*. Statens offentliga utredningar (SOU 1999:101), Demokratiutredningens skrift 27. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Hermansson, Jörgen, 1993. *Politik som intressekamp. Parlamentariskt beslutsfattande och organiserade intressen i Sverige*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Hermansson, Jörgen, Lund, Anna, et al., 1999. *Avkorporativisering och lobbyism – konturerna till en ny politisk modell?* Statens offentliga utredningar (SOU 1991:121), Demokratiutredningens forskarvolym 13. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Hermansson, Jörgen, Svensson, Torsten, et al., 1997. "Vad blev det av den svenska korporatismen?", *Politica* 29 (4), s 365-382.
- Hysing, Erik, 2010. *Governing towards Sustainability: Environmental Governance and Policy Change in Swedish Forestry and Transport*. Örebro: Örebro University.
- Imig, Doug, 1998. "American Social Movements and Presidential Administrations" i Constain, Anne & McFairland, Andrew (red.), *Social Movements and American Political Institutions*. New York: Rowman & Littlefields Publishers.
- Imig, Doug & Tarrow, Sidney, 1999. "The Europeanization of Movements? A New Approach to Transnational Contention", i Della Porta, Donatella, Kriesi, Hanspeter & Rucht, Dieter (red.), *Social Movements in a Globalizing World*. Basingstoke: Macmillian Press.
- Jacobsson, Bengt & Sundström, Göran, 2006. *Från hemvävd till invävd: Europeiseringen av svensk förvaltning och politik*. Malmö: Liber.
- Johansson, Jan, 1992. *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Johansson, Staffan, 2005. *Ideella mål med offentliga medel: Förändrade förutsättningar för ideell välfärd*. Stockholm: Sober förlag.
- Karlsson, Michael, 2002. "EU och organisationsväsendet", i Johansson, Karl Magnus (red.), *Sverige i EU, Dilemman, institutioner, politikområden*. Stockholm: SNS förlag.
- Keck, Margaret E. & Sikkink, Kathryn 1998. *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Kendall, Jeremy, 2000. "The mainstreaming of the third sector into public policy in England in the late 1990s: whys and wherefores", *Policy & Politics* 28 (4), s 541-562.
- Kendall, Jeremy & Anheier, Helmut K., 2001a. "The third sector and the European Union policy process: an initial evaluation", i Anheier K., Helmut & Kendall, Jeremy, (red.), *Third sector policy at the crossroads: an international nonprofit analysis*. London: Routledge.
- Kendall, Jeremy & Anheier, K. Helmut, 2001b. "The Third Sector at the crossroad? Social, political and economic dynamics" i Anheier K., Helmut & Kendall, Jeremy (red.), *Third Sector Policy at the Crossroads, an international nonprofit analysis*. London, New York: Routledge.
- Kuhnle, Stein & Selle, Per, 1992. *Government and Voluntary Organizations*. Avebury: Aldershot.
- Lewin, Leif, 1992. *Samhället och de organiserade intressena*. Stockholm: Nordstedts.
- Lijphart, Arend & Crepaz, Markus M. L., 1991. "Corporatism and Consensus Democracy in Eighteen Countries: Conceptual and Empirical Linkages", *British Journal of Political Science* 21 (2), s 235-246.
- Lindvall, Johannes & Sebring, Joakim, 2005. "Policy reform and the decline of corporatism in Sweden", *West European Politics* 28 (5), s 1057 - 1074.
- Lundell, Bengt, 1994. "Institutionella ramar för förvaltningspolitiken", i Laegreid, Per & Pedersen, K. Ove, (red.), *Forvaltningspolitik i Norden*. Köpenhamn: Jurist- og økonomiforbundet.
- Lundgaard, Mads, 1998. *Påverkan av politiska beslut. Intresseorganisationer som lobbyister. En jämförande studie av LO, LRF och SAF*. Politiska institutioner och

- strategiskt agerande (PISA). Rapport nummer 34.
- Lundström, Tommy & Wijkström, Filip, 1995. *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*. Sköndalsinstitutet, Sköndalsinstitutets skriftserie. Nummer 4.
- Maloney, William A & van Deth, Jan W., 2008. *Civil society and governance in Europe: from national to international linkages*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- McCarthy, D. John & Zald, N Mayer 1977. "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology* 82 (6), s 1212-1241
- Melin, Carl, 2000. *Makten över trafikpolitiken. Korporatism, lobbying och opinionsbildning inför 1998 års transportpolitiska beslut*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Melucci, Alberto, 1992. *Nomader i nuet: sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Micheletti, Michele, 1994. *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- Montin, Stig & Hedlund, Gun, 2009. "Governance som interaktiv samhällsstyrning – Gammalt eller nytt i forskning och politik?", i Montin, Stig & Hedlund, Gun (red), *Governance på svenska*. Stockholm: Santréus Förlag.
- Möller, Tommy, 2009. *Lobbyism i den svenska riksdagen*. Stockholm: Precis.
- Naurin, Daniel, 2000. "Det nya styrelsekicket. En studie av 'medialobbying' i det post-korporativa Sverige", *Statsvetenskaplig tidskrift* 103 (1), s 1-17.
- Nilsson-Stjernquist, Nils, 1947. "Organisationerna och det statliga remissväsendet", *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1 (10), s 203-205.
- Olsen, P. Johan, 1990. *Demokrati på Svenska*. Stockholm: Carlsons bokförlag.
- Opedal, Ståle, Rommetvedt, Hilmar, et al., 2011. "Organised Interests, Authority Structures and Political Influence: Danish and Norwegian Patient Groups Compared", *Scandinavian Political Studies* 35 (1), s 1-27.
- Pierre, Jon & Peters, B. Guy, 2000. *Governance, Politics and the State*. London: Macmillian Press.
- Pierre, Jon & Sundström, Göran (red.), 2009. *Samhällsstyrning i förändring*. Malmö: Liber.
- Premfors, Rune, 1983. "Governmental Commissions in Sweden", *American Behavioral Scientist* 26 (5), s 623-642.
- Premfors, Rune, 2000. *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Prop.2009/10:55. *En politik för det civila samhället*. Utbildningsdepartementet.
- Putnam, D. Robert, 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Regeringen, 2008. *Överenskommelse mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Rhodes, R. A. W., 1997. *Understanding governance: Policy networks, governance, reflexivity, and accountability*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.
- Rothstein, Bo, 1992. *Den korporativa staten: intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm: Norstedts.
- Rothstein, Bo & Bergström, Jonas, 1999. *Korporatismens fall och den svenska modellens kris*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sánchez-Salgado, Rosa, 2007. "Giving a European Dimension to Civil Society Organizations", *Journal of Civil Society* 3 (3), s 253 - 269.
- Scaramuzzino, Roberto, Heule, Cecilia, et al., 2011. *EU och den ideella sektorn. En studie av det svenska Equalprogrammet*. FOU rapport: "The European Union, a platform for trans-national co-operation: conflicts, challenges and opportunities for Swedish voluntary organisations?", Nummer 2010:2. Malmö högskola.
- Schmitter, Philippe C., 1981. "Interest intermediation and regime governability in contemporary Western Europe and North America" i Berger, Suzanne D. (red), *Organizing interests in Western Europe*. London: Cambridge University Press.

- SOU, 1986:33-35. *Ju mer vi är tillsammans: betänkande av 1986 års folkrörelseutredning*, Statens offentliga utredningar. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Sørensen, Eva & Torfing, Jacob, 2007. *Theories of democratic network governance*. Palgrave: Macmillian.
- Tarrow, Sidney, 2001. "Contentious Politics in a Composite Polity", i Imig, Doug & Tarrow, Sidney (red.), *Contentious Europeans, Protest and Politics in an Emerging Polity*. Boston: Rowman & Littlefield.
- Tarrow, Sidney & Meyer, S. David, 1998. *The social movement society, contentious politics for a new century*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Thörn, Håkan, 1997. *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet
- Thörn, Håkan, 1998. "Nya sociala rörelser och politikens globalisering: demokrati utanför parlamentet?" i Amnå, Erik (red.), *Civilsamhället: Demokratiutredningens forskarvolym 8 (SOU 1998:84)*. Stockholm: Fakta info direkt.
- Trägårdh, Lars, 2007. "Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: The Discrete Charm of Governmental Commissions", i Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Wessels, Bernhard, 1999. "European Parliament and Interest Groups", i Katz, Richard S. & Wessels, Bernhard (red.), *The European Parliament, the national parliaments, and European integration*. Oxford: Oxford University Press.
- Wijkström, Filip, 2004. "Changing focus changing role?", i Zimmer, Annette & Stecker, Christina (red.), *Strategy mix for nonprofit organizations, Vehicles for Social and Market integration*. New York: Plenum Publisher.
- Wijkström, Filip, 2010. "Svenskt organisationsliv, framväxten av en ideell sektor", i Wijkström, Filip (red.), *Civilsamhällets många ansikten, en samling essäer 1995-2010*. Stockholm: Handelshögskolan.
- Wijkström, Filip, Einarsson, Stefan, et al., 2004. *Staten och det civila samhället, idétraditioner och tankamodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy, 2002. *Den ideella sektorn, organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober förlag.
- Wollebæk, Dag & Selle, Per, 2002. *Det nye organisasjonssamfunnet: Demokrati i omformning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, Dag & Selle, Per, 2008. "A social democratic model of civil society?", i Jobert, Buno & Kohler-Koch, Beate (red.), *Changing images of civil society: from protest to governance*. London and New York: Routledge.
- Zetterberg, Kent, 1990. *Det statliga kommittéväsendet. Att styra riket, regeringskansliet 1840-1990*. Departementshistoriekommittén. Uddevalla: Allmänna förlaget.